

УДК 347.122

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.02>**Андрій Жук,**

аспірант

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва

імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

ВІДНОВЛЕННЯ СТАНОВИЩА, ЩО ІСНУВАЛО ДО ПОРУШЕННЯ, У СИСТЕМІ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

У статті акцентовано увагу на визначенні місця відновлення становища, що існувало до порушення, у системі способів захисту суб'єктивних цивільних прав, виокремленні юридичних ознак та виробленні авторського визначення цього поняття. Наголошується, що будь-яка класифікація способів захисту суб'єктивних цивільних прав має у своїй основі цільову спрямованість способу захисту. Встановлено обставини ефективності та належності застосування відновлення становища, що існувало до порушення, як способу захисту цивільних прав. Зроблено висновок про належність відновлення становища, яке існувало до порушення, до групи відновлювальних способів захисту цивільних прав з огляду на його спрямованість не лише на припинення порушення суб'єктивного цивільного права і на відновлення права, а й на усунення негативних наслідків такого порушення шляхом відновлення тих фактичного і юридичного станів правовідносин, які існували до порушення права.

Встановлено нетотожність понять «відновлення права» та «відновлення становища, яке існувало до порушення». У найбільш загальному баченні відновлення права слід сприймати як повернення його носію можливості реалізувати правомочності, що входять до його змісту, які були відібрані від нього внаслідок порушення чи невизнання цього права. Відновлення ж становища, яке існувало до порушення, є поверненням особи у ті фактичний і юридичний стани правовідносин, які існували до порушення, чи невизнання суб'єктивного права, ніби цього порушення чи невизнання не відбувалось взагалі, що своєю чергою призводить до повернення особи можливості здійснювати своє право. Тому відновлення права та відновлення становища, яке існувало до порушення, слід сприймати як мету та засіб її досягнення.

Обґрунтовано самостійне місце відновлення становища, що існувало до порушення у системі способів захисту суб'єктивних цивільних прав, з огляду на: а) специфічність правових результатів, яких намагається досягнути особа у процесі здійснення захисту свого порушеного права шляхом відновлення фактичних і юридичних станів правовідносин, що існували до порушення; б) неодноразову вказівку у положеннях цивільного законодавства на відновлення становища, що існувало до порушення, у контексті здійснення особами захисту своїх порушених прав; в) широке застосування відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту прав у найрізноманітніших категоріях справ.

Ключові слова: суб'єктивне право, відновлення становища, що існувало до порушення, способи захисту, припинення порушення, відновлення права, фактичний стан правовідносин, юридичний стан правовідносин.

Постановка проблеми. Не вдаючись детально до дослідження обґрунтованості можливих класифікацій способів захисту суб'єктивних цивільних прав, одразу ж зазначимо, що всі вони мають у своїй основі цільову спрямованість способу захисту, що дозволяє встановити ту визначальну ознаку, яка об'єднує способи захисту, виходячи із конкретного правового результату, тобто бажаний для особи результат є метою захисту суб'єктивного цивільного права, якою може бути: відновлення порушеного права; компенсація збитків, завданих порушенням чи

невизнанням права; запобігання порушенню права. Така класифікація способів захисту, на нашу думку, має велике теоретичне значення з огляду на те, що вона здатна розкрити основні особливості способів захисту цивільних прав, об'єднаних у тій чи іншій класифікаційній групі на підставі спільності мети. Практична ж значущість цієї класифікації, на нашу думку, полягає у сприянні формування в носіїв суб'єктивних цивільних прав уявлення про напрями правоохоронного впливу закріплених у законі способів захисту. Інакше кажучи, групування способів

захисту за критерієм мети слугує орієнтиром для суб'єктів цивільно-правових відносин у процесі вибору оптимального та ефективного способу захисту їх порушеного чи невизнаного цивільного права залежно від того правового результату, якого вони бажають досягти.

Метою цього дослідження є визначення місця відновлення становища, що існувало до порушення, у системі способів захисту суб'єктивних цивільних прав.

Виклад основного матеріалу. Для правильного визначення місця відновлення становища, що існувало до порушення, у системі способів захисту суб'єктивних цивільних прав на основі критерію цільової направленості, на нашу думку, слід встановити обставини, за яких застосування цього способу захисту цивільних прав буде ефективним та належним. Відповідно, відновлення становища, що існувало до порушення права, як спосіб захисту застосовується в тих випадках, коли порушене суб'єктивне право внаслідок цього не припиняє свого існування і може бути реально відновлене шляхом усунення наслідків правопорушення [1].

Для найбільш повного розуміння механізму здійснення захисту порушеного цивільного права шляхом відновлення становища, що існувало до порушення, варто розглянути застосування цього способу захисту у площині судової практики. Одним із прикладів цього може слугувати справа № 758/2645/15-ц за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про зобов'язання знесення самовільно спорудженої будівлі та відновлення становища, що існувало до порушення, яка розглядалася Подільським районним судом м. Києва. Позовні вимоги обґрунтовані посиланням на те, що позивачу на праві власності належить 1/2 садибного житлового будинку, інша частина належить ОСОБИ_2. Будинок розділений на дві квартири з окремими входами. ОСОБА_2 зніс тамбур та самовільно, без погодження з позивачем, розпочав будівельні роботи з реконструкції свого житла шляхом збільшення площі в усі боки. За порушення будівельних норм, державних стандартів і правил під час будівництва відповідача притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 7 ст. 96 КУпАП, однак вимог припису Інспекції державного архітектурно-будівельного контролю у м. Києві він не виконав. А тому позивач звернулася до суду з цим позовом і просила зобов'язати відповідача знести самовільно споруджену будівлю на місці тамбуру та відновити димохід та димову трубу. У ході розгляду справи суд прийняв рішення позов ОСОБА_1 до

ОСОБА_2 про зобов'язання знесення самовільно спорудженої будівлі та відновлення становища, яке існувало до порушення, задовольнити повністю, зобов'язати ОСОБА_2 за свій рахунок знести самовільно споруджену будівлю на місці тамбуру квартири АДРЕСА_1, а також зобов'язати ОСОБА_2 відновити димохід та димову трубу садибного житлового будинку [2].

З аналізу зазначеної судової справи видається, що змістом матеріально-правової вимоги, вираженої у позові, було не відшкодування збитків, завданих суб'єкту права спільної власності внаслідок його порушення, чи застосування інших видів цивільно-правової відповідальності, не на запобігання порушення права, а саме повернення сторін правовідносин у їх первинне становище, у чому власне і полягає мета цього способу захисту цивільних прав. Отже, робимо висновок про належність відновлення становища, яке існувало до порушення, до групи відновлювальних способів захисту цивільних прав з огляду на його спрямованість не лише на припинення порушення суб'єктивного цивільного права і на відновлення права, а й на усунення негативних наслідків такого порушення шляхом відновлення тих фактичного і юридичного станів правовідносин, які існували до порушення права.

У контексті цього хотілося б окремо зупинитися на питанні необхідності відмежування понять «відновлення права» та «відновлення становища». Значення зіставлення цих цивільно-правових категорій зумовлюється близькістю їх словесних формулювань, що призводить до необґрунтованого висновку вчених про їх абсолютну ідентичність [3]. Загалом у юридичній літературі висловлюються позиції щодо сприйняття відновлення права як однієї з цілей інституту захисту цивільних прав. Так, на думку М.К. Сулейменова, захист цивільних прав є передбаченою законом системою заходів, спрямованих на забезпечення недоторканості права, відновлення порушеного права і припинення дій, що порушують право [4]. Схожої позиції дотримувався й С.С. Алексєєв, на думку якого поняття захисту традиційно визначається як державно-примусова діяльність, спрямована на здійснення «відновлювальних» завдань – відновлення порушеного права, забезпечення юридичного обов'язку [5, с. 181].

Загалом погоджуючись із вказаним, вважаємо, що відновлення цивільних прав слід сприймати саме як мету захисту цивільних прав у розумінні протидії особи у відповідь на їх порушення чи невизнання для забезпечення безперешкодної реалізації

суб'єктивного права її носієм. На нашу думку, загальна мета відновлення права є тією ланкою, що пов'язує всі передбачені у ч. 2 ст. 16 ЦК України способи захисту цивільних прав, адже кожен із них має своїм проявом направленість на відновлення можливості повноцінно реалізувати правомочності, що лежать у змісті кожного суб'єктивного цивільного права.

Разом із тим у науковій літературі зустрічаємо й думку про те, що загальною метою захисту цивільних прав є не відновлення суб'єктивного права, а відновлення становища, яке існувало до порушення права [6, с. 17]. І.О. Назімов з цього приводу доходить висновку, що за своєю правовою природою відновлення становища, яке існувало до порушення права, ідентичне відновленню порушеного права, тобто виступає принципом цивільного законодавства. Тим самим автор заперечує віднесення відновлення становища до способів захисту цивільних прав. Як наслідок цього сформульовано пропозицію про виключення відновлення становища, яке існувало до порушення права, із законодавчого переліку способів захисту цивільних прав і закріплення за ним статусу принципу цивільного законодавства [7, с. 62]. На переконання Д.М. Латипова та В.В. Акіф'євої, які знову ж таки ототожнюють поняття «відновлення права» та «відновлення становища», що існувало до порушення», недоцільно закріплювати відновлення первинного становища поряд з іншими способами захисту прав, адже будь-який з перелічених у законі способів повинен приводити до відновлення порушеного права [8, с. 19].

На нашу думку, слухність указаних висновків викликає певні сумніви, адже далеко не всі способи захисту спрямовані на відновлення становища, що існувало до порушення. Так, наприклад, такий спосіб захисту, як визнання права, характеризується цілком спрямованістю не на усунення негативних наслідків, спричинених порушенням права, а на відновлення суб'єктивного права шляхом повернення особі можливості реалізувати правомочності, що становлять його зміст. Про відновлення становища, яке існувало до порушення, не йдеться й у разі знищення речі, яка належала особі на праві власності. Так, особа може застосувати закріплені у п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України такий спосіб захисту, як відшкодування шкоди, та отримати грошовий еквівалент належної їй знищеної речі, однак у цьому разі відновлення фактичного стану абсолютних правовідносин щодо реалізації свого права власності буде неможливим, адже у зв'язку зі знищенням речі право власності на неї

припинилось. З урахуванням указанного, на нашу думку, сприйняття відновлення становища, яке існувало до порушення, як одного з основоположних принципів цивільного законодавства, а також ототожнення цього поняття із відновленням права не видається коректним.

Досить цікаве визначення поняття «відновлення права» знаходимо в Енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона, де під ним розуміється такий акт правосуддя, через який юридичне відношення, яке існувало і яке припинилося, відновлюється в якості колишнього, з тим же юридичним характером і наслідками, як нібито воно зовсім не припинилося. Іншими словами, відновлення права в цьому разі є ніби поверненням зацікавленій особі втраченого нею права, заради чого скасовуються юридичні наслідки тієї події, яка припинила собою існування цього права. Під ім'ям *restitutio in integrum* інститут відновлення права відігравав велику роль у стародавньому Римі; він служив там засобом перетворення старого (квіритського) права в дусі нових ідей [9].

Із вказаного робимо висновок про ототожнення відновлення права та відновлення становища, яке існувало до порушення, зокрема, у розумінні *restitutio in integrum* – інституту класичного римського права. При цьому зазначимо, що такий підхід загалом відповідав стану тогочасного правового регулювання відносин із захисту цивільних прав (кін. XIX – поч. XX ст.), що характеризувався відсутністю закріплення способів захисту цивільних прав, їх систематизації та механізму реалізації. Крім того, на нашу думку, ототожнення вказаних вище понять було також зумовлене близькістю їх лексичного формулювання і відсутністю теоретичних напрацювань, присвячених дослідженню їх правової природи.

Вважаємо, що у поданому вище визначенні за допомогою поняття «відновлення права» здійснюється підміна поняття «відновлення становища, яке існувало до порушення», які за своєю сутністю не є тотожними та синонімічними. У найбільш загальному баченні відновлення права слід сприймати як повернення його носію можливості реалізувати правомочності, що входять до його змісту, які були відібрані від нього внаслідок порушення чи невизнання цього права. Відновлення ж становища, яке існувало до порушення, є поверненням особи у ті фактичний і юридичний стани правовідносин, які існували до порушення чи невизнання суб'єктивного права, ніби цього порушення чи невизнання не відбувалось взагалі,

що своєю чергою призводить до повернення особі можливості здійснювати своє право.

Отже, функціональний зв'язок між категоріями відновлення права та відновлення становища полягає у тому, що відновлення становища, яке існувало до порушення, є інструментом повернення особі можливості здійснювати своє суб'єктивне право. Тому, на нашу думку, відновлення права та відновлення становища, яке існувало до порушення, слід сприймати як мету та засіб її досягнення, що загалом відповідає загальноприйнятій у цивілістиці концепції розуміння відновлення права як однієї з цілей інституту захисту цивільних прав, а також класифікації способів захисту за критерієм цільової спрямованості. При цьому зауважимо, що відновлення становища, що існувало до порушення, є інструментом для відновлення права як досягнення загальної мети захисту цивільних прав та способом захисту як сукупністю дій уповноваженої особи, що визначають особливий порядок реалізації заходів державно-примусового характеру із захисту цивільних прав та інтересів.

Разом із тим деякі вчені піддають критиці законодавчий підхід щодо закріплення відновлення становища, яке існувало до порушення, як одного зі способів захисту цивільних прав та взагалі заперечують його самостійне місце у системі цих способів. Так, К.І. Скловський зазначає, що відновлення первинного становища не є саме по собі певним способом захисту права, а навпаки, може бути ототожнене, мабуть, з будь-яким іншим способом. У всякому разі одна лише вказівка на цей спосіб у законі, без деталізації і конкретизації, не дає підґрунтя для застосування захисту [10, с. 280].

На нашу думку, зазначений висновок потребує переосмислення у сучасних умовах. Недарма з цього приводу висловлено низку контраргументів. Переконливішою з цього приводу є позиція О.О. Кота, що якщо сприйняти вказане вище твердження за істинне, то всі способи захисту, передбачені у ч. 2 ст. 16 ЦК України, можуть бути визнані лише окремими проявами відновлення становища, яке існувало до порушення. Цю позицію навряд чи можна визнати обґрунтованою. На переконання дослідника, у межах цього способу слід розглядати саме відновлення фактичного (майнового) стану, який існував до порушення [11, с. 272].

Отже, самостійність відновлення становища, що існувало до порушення, по-перше, зумовлюється специфічністю правових результатів, яких намагається досягнути особа у процесі здійснення захисту свого порушеного права шляхом відновлення того

стану правовідносин, що існував до порушення. По-друге, про самостійний характер досліджуваного способу захисту цивільних прав свідчить неодноразова вказівка на нього у положеннях цивільного законодавства у контексті здійснення особами захисту своїх порушених прав. Це, зокрема, ч. 1 ст. 216 ЦК України, ч. 2 ст. 393 ЦК України, ч. 2 ст. 779 ЦК України та ін. По-третє, незважаючи на високий рівень абстрактності у законодавчому формулюванні цього способу захисту цивільних прав, відновлення становища, яке існувало до порушення, знаходить свій яскравий прояв у площині правозастосовчої діяльності.

Так, аналіз судової практики свідчить про існування численної кількості справ, які вирішувались шляхом зобов'язання відповідача саме відновити становище, що існувало до порушення суб'єктивних цивільних прав позивача. При цьому варто наголосити, що цей спосіб захисту застосовується у найрізноманітніших категоріях справ. Вказане підтверджується позицією Верховного Суду України, який, аналізуючи практику застосування судами ст. 16 ЦК України, зазначає, що відновлення становища, яке існувало до порушення, як спосіб захисту цивільного права та інтересу, застосовується у тому разі, якщо покладення обов'язку на особу, яка його порушила, припинити дії не відновлює повністю суб'єктивне право, а цього можна досягти вчиненням інших заходів, передбачених законом. Відновлення становища, яке існувало до порушення, досить часто в позовних вимогах поєднується з припиненням дії, яка порушує право, та може знаходити свій прояв у вимогах про виселення особи з незаконно зайнятого нею приміщення; про усунення перешкод у здійсненні права власності, про повернення власнику його майна із чужого незаконного володіння; про застосування наслідків недійсного правочину, про заборону використання твору без дозволу автора [12]. На нашу думку, з огляду на широке застосування відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту прав у найрізноманітніших категоріях справ, не може не свідчити про його самостійне місце у закріпленій у ч. 2 ст. 16 ЦК України системі способів захисту цивільних прав.

Висновки

З урахуванням вищевказаного відновлення становища, що існувало до порушення, може бути визначене як сукупність дій, які вчиняються заінтересованою особою або компетентними органами, визначають особливий порядок реалізації заходів протидії порушенню цивільного права та спрямовані

на відновлення тих фактичного та юридичного станів цивільних правовідносин, що існували до його порушення.

Доведено хибність сприйняття відновлення становища, яке існувало до порушення, як одного з основоположних принципів цивільного законодавства, а також ототожнення цього поняття із відновленням права. Встановлено функціональний зв'язок між категоріями відновлення права та відновлення становища, який полягає у тому, що відновлення становища, яке існувало до порушення, є інструментом повернення особі можливості здійснювати своє суб'єктивне право. Тому відновлення права та відновлення становища, яке існувало до порушення, слід сприймати як мету та засіб її досягнення, що загалом відповідає загальноприйнятій у цивілістиці концепції розуміння відновлення права як однієї з цілей інституту захисту цивільних прав, а також класифікації способів захисту за критерієм цільової спрямованості.

Обґрунтовано самостійне місце відновлення становища, що існувало до порушення у системі способів захисту суб'єктивних цивільних прав, з огляду на: а) специфічність правових результатів, яких намагається досягнути особа у процесі здійснення захисту свого порушеного права шляхом відновлення фактичних і юридичних станів правовідносин, що існували до порушення; б) неодноразову вказівку у положеннях цивільного законодавства на відновлення становища, що існувало до порушення, у контексті здійснення особами захисту своїх порушених прав; в) широке застосування відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту прав у найрізноманітніших категоріях справ.

Список використаних джерел:

1. Жук А. Відновлення становища, яке існувало до порушення права, як ефективний спосіб захисту: розмежування адміністративної юрисдикції від цивільної і господарської. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 3 (15). 2018 р. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/31240/1/%D0%96%D1%83%D0%BA.pdf> (дата звернення: 12.12.2020).
2. Рішення Подільського районного суду м. Києва від 27 липня 2015 року у справі № 758/2645/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47757930> (дата звернення: 12.12.2020).
3. Назимов И.А. Восстановление положения, существовавшего до нарушения права, как принцип гражданского законодательства. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2014. № 4 (42). URL: https://www.gramota.net/articles/issn_1997-292X_2014_4-1_35.pdf (дата звернення: 12.12.2020).
4. Сулейменов М.К. Понятие и способы защиты гражданских прав. 2014. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33100058#pos=5;-112 (дата звернення: 19.12.2020).
5. Алексеев С.С. Общая теория права. Москва, 1981. Т. 1. С. 181.
6. Притика Ю.Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Юридичні науки*. 2004. Вип. 60–62. С. 17.
7. Назимов И.А. Восстановление положения, существовавшего до нарушения прав участников юридических лиц корпоративного типа : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 2014. С. 62.
8. Латыпов Д.Н., Акинфиева В.В. Соотношение способов и целей защиты прав. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2013. № 4 (22). С. 195.
9. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. Санкт-Петербург : Брокгауз-Ефрон. 1890–1907. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/24313/%D0%92%D0%BE%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5 (дата звернення: 21.12.2020).
10. Проблемы развития частного права: Сб. ст. к юбилею Владимира Саурсевича Ема / Под ред. Е.А. Суханов, Н.В. Козлова. Москва : Статут, 2011. С. 280.
11. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. С. 272.
12. Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України. Лист Верховного Суду України від 01.04.2014. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00073> (дата звернення: 22.12.2020).

Andriy Zhuk. Restoration of the situation that existed before the violation in the system of the ways of protection of subjective civil rights

The article focuses on determining the place of restoration of the situation that existed before the violation, in the system of ways of protection of subjective civil rights, highlighting the legal features and developing an author's definition of this concept. It is emphasized that any classification of the ways of protection of subjective civil rights is based on the purpose of the method of protection. The circumstances of the effectiveness and appropriateness of the application of the restoration of the situation that existed before the violation as a way of protection of civil rights have been established. It is concluded that the restoration of the situation that existed before the violation belongs to the group of restorative ways of protection of civil

rights, given its focus not only on stopping the violation of subjective civil law and restoring the law, but also to eliminate the negative consequences of such violation by restoration of factual and legal status of legal relations that existed before the violation.

The concepts of “restoration of the right” and “restoration of the situation that existed before the violation” are not identical. In the most general vision, the restoration of the right should be seen as the return to its holder the opportunity to exercise the powers included in its content, which were taken away from him as a result of violation or non-recognition of this right. Restoration of the situation that existed before the violation is the return of the person to the factual and legal state of legal relations that existed before the violation or non-recognition of subjective rights, as if this violation or non-recognition did not occur at all, which in turn leads to the opportunity to realize the subjective right. Therefore, the restoration of the right and the restoration of the situation that existed before the violation should be seen as a goal and a means to achieve it. The independent place of restoration of the situation that existed before the violation in the system of the ways of protection of subjective civil rights is substantiated, taking into account: a) specificity of legal results that a person tries to achieve in the process of protection of his violated right by the restoration of the factual and legal status of the relations that existed before the violation; b) repeated reference in the provisions of civil legislation to the restoration of the situation that existed before the violation, in the context of the exercise by persons of protection of their violated rights; c) the widespread use of the restoration of the situation that existed before the violation, as a way to protect rights in a variety of categories of cases.

Key words: subjective right, restoration of the situation that existed before the violation, ways of protection, termination of the violation, restoration of a right, factual status of legal relations, legal status of legal relations.

